

اطروانس

اولياس

طرش

اعتس

افراسمه للافراج

موعونيه للافراج
بكاله

جالوس

تا ايض

حارطمس

قشطن

ابريس

ابو اداس

بكرياي

سرمند

بنطي
العاير
افلاندرس للافراج
سنت و لري

لطي مانعل
للا فراج

دياندا

مقلات

طرد

طداو

شنت
وادي

سنت اطور

درلس

هستيک

سالم

يلنونه

من حربه رة لقطان

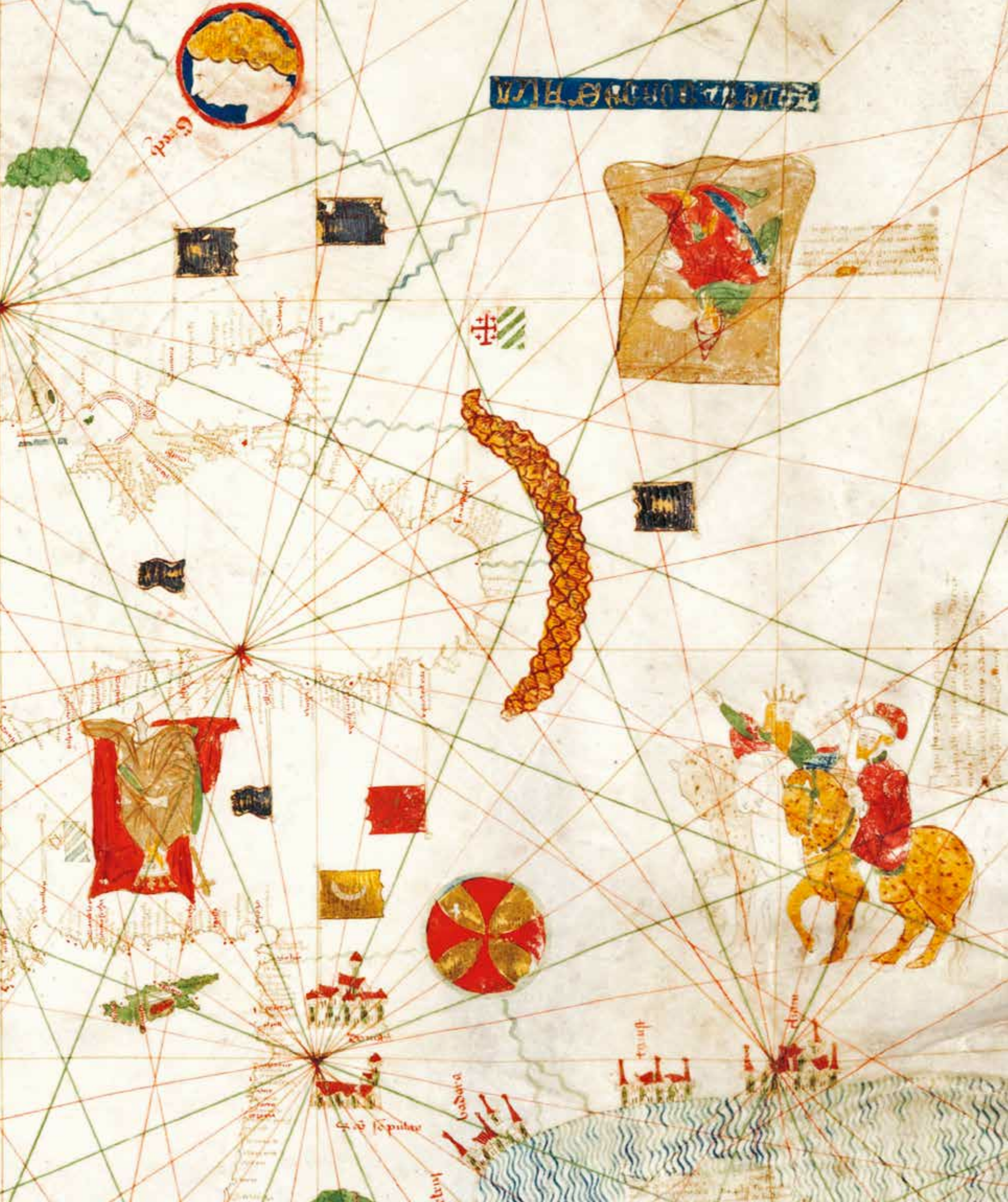

Table of numbers and text in a Gothic script, likely a calendar or a table of contents. The text is arranged in columns and rows, with some numbers in red ink. The table is surrounded by a decorative border with gold leaf and blue and red pigments.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

S. Lazzaro

S. Andrea

LAVVLACA

ARSENALE

Porta liona de
la Riua

Tempus

Colonna de spir
ritu

Colonna
istoria
ta

Seraglio
Vecchio

Mons.
de Constantin.

Moschee

El
migliore
di
Stam
buli

Colonna
Serpenti
na

S. Thomas

Palatio
Con
stantino

Ar
rondo
di
Stam
buli

S. Sophia

Seraglio Nuovo doue ha
bita e
gran Turcho.

S. Luca
Evangelista

Piazza Colo
na

Garrus fluuit.

hic
mal
late
gentes.

derbes miserimos putant. q̄ egroti
nunc parentes & amicos cum ad senectutem
iugulant & deuorant.

Hic odore viuunt per
mouetur si prauit
odore sentiant.

ad europam pertingit.

hic nascuntur multiplica
sent pignora.

Sans fluuis.

hic habitant amazones.

Orobolus mons.

que q̄ tigre
a.

Cast. regne. col. di. & feroi.

hic sunt iray
aspre & montu
ofus.

Aracuta ciuitas.

Indus fluuis orientis rubi mari exiit. aq̄ in dia nom̄ accepit

hic nulla habitant p̄ter leones.
Pard animal variu ac velociss
ad sanguinem. salu om̄ ad m̄te
gradulterio

& orlos & pades.

mū & p̄p̄s
ruit. leopar
leone nascit
& p̄p̄s.

& rigides. h̄ tra ecia

Leo nobilissimus.

6 ē referta.

Tigris animal

Indan fluvius

mas Pciolae
bertatis. v
hr estates. r
tudinis v ficas

Gargastan civitas
terre.

Codestan civitas tante magnitudinis v habe
at 7 longitudine e. milia passuum.

S ad colubinas e.
fluvius magnis auget.

In gange sunt

ing uille. r renou p

passus. xl. ramoz umb
hnt pelre amaronum. g
Geneu. r odores suau sim

Coprestres oppidum.

gangare rege indie tra
mion qui gan

India 7 fert
oz.

Domus port regis

Ensa civitas.

Copres fluvius. Vrbs calam
mrio coronat

erfius anamer.

**PAR
THI
A**

Montes
parthoz.

he sepulchm rui
regis parthoz a mag
no alexandro condi
tum

Plyha 7 fer
dr ape 7 vic
lum transi
medi

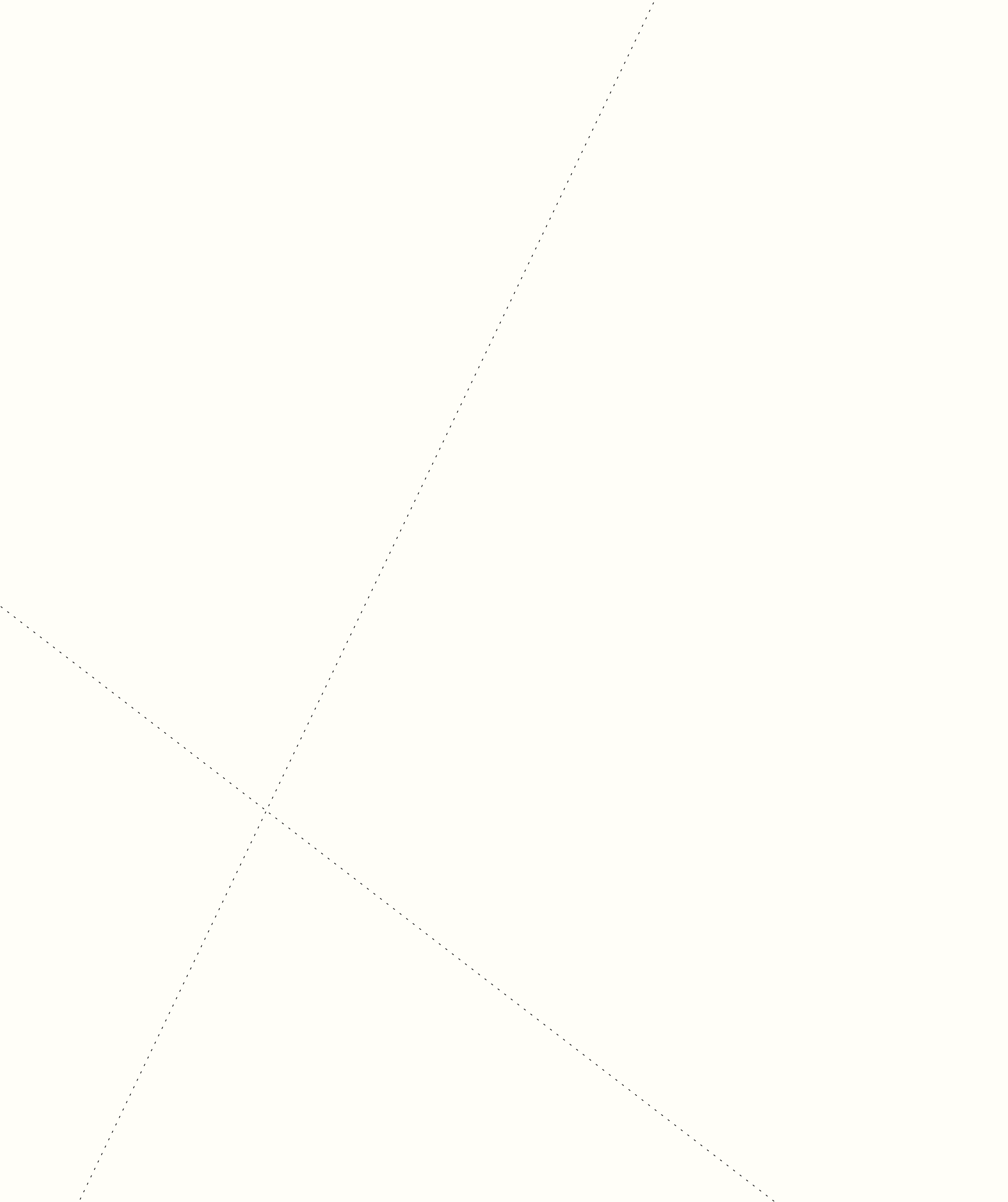

Peter Frankopan & Jan Dumolyn (red.)

**Verweven
werelden van**

Brugge

BRUSK | HANNIBAL

VOORWOORD

Met de tentoonstelling *Breedbeeld. Verweven werelden van Brugge 900-1550* opent onze langverwachte kunsthal BRUSK definitief de deuren voor het grote publiek. Stad Brugge en Musea Brugge kozen welbewust voor een cultuurhistorische tentoonstelling over het verleden van onze stad in de grootste zaal van BRUSK. Het is eigen aan de dynamiek van BRUSK – atypische verbindingen, oud en nieuw in dialoog – dat die gepaard gaat met een solo-expo van de belangrijke hedendaagse AI-kunstenaar Refik Anadol in de tweede zaal. Het verleden krijgt op die manier een verlengstuk in het heden, en we richten onze blik op de toekomst.

Dit is niet de eerste tentoonstelling die aan het verhaal van Brugge is gewijd en over Brugge zijn al tal van boeken geschreven. Maar dit project is anders. Het benadert onze historische stad in haar relatie tot de wereld. Brugge is inderdaad groot geworden dankzij de contacten die de stad eeuwenlang onderhield met het Noorden en met de Britse eilanden, met Italië en met Constantinopel, met Jeruzalem en verder tot in het Nabije en Verre Oosten en de Atlantische gebieden.

Met *Verweven werelden van Brugge* mikken Stad Brugge en Musea Brugge op een ruim en divers publiek. De tentoonstellingen en de programmatie in BRUSK willen inderdaad een levendige aantrekkingspool zijn voor iedereen, ook voor internationale toeristen en nieuwe publieksgroepen. We hopen dat zowel jong als oud er zijn gading zal vinden. *Verweven werelden van Brugge* toont dan ook kunstwerken en erfgoedobjecten uit prestigieuze collecties in Europa en de rest van de wereld. Maar heel wat stukken worden ook bewaard in Brugge en zijn stedelijke collecties. Daar zijn we trots op.

Dit boek diept de tentoonstelling *Breedbeeld. Verweven werelden van Brugge 900-1550* uit. We zijn de eminente historici Peter Frankopan en Jan Dumolyn, die instonden voor de redactie, daarvoor bijzonder dankbaar. Zij hebben een kruim aan specialisten verzameld die elk een vernieuwende bijdrage hebben geleverd.

Laat deze publicatie inspiratie leveren voor al wie wil nagenieten van de tentoonstelling, voor wie meer wil weten over de getoonde stukken en hun verhalen, en voor wie archeologisch en (kunst)historisch onderzoek een warm hart toedraagt. Laat *Verweven werelden van Brugge* een mooie herinnering zijn aan een mijlpaal voor Stad Brugge en Musea Brugge: de opening van BRUSK, onze state-of-the-art tentoonstellingshal.

DIRK DE FAUW
burgemeester Stad Brugge

NICO BLONTRÖCK
schepen van Cultuur

KRISTL STRUBBE
directeur Musea Brugge

INHOUD

- 16 **Inleiding**
Peter Frankopan
- HOOFDSTUK 1**
- 34 **Brugge en de zee. Brugge als centrale plaats en de verbinding met de Noordzeewereld**
(ca. 800-1000)
Wim De Clercq & Brigitte Meijns
- HOOFDSTUK 2**
- 46 **Noordzeerelaties**
(800-ca. 1000)
Rory Naismith
- HOOFDSTUK 3**
- 56 **Bruiden en ballingen in Vlaanderen**
(ca. 900-ca. 1100)
Elisabeth van Houts
- HOOFDSTUK 4**
- 66 **Graan en granaten. Markten in de vroege middeleeuwen in continentaal Noordwest-Europa**
Alexis Wilkin
- HOOFDSTUK 5**
- 84 **Brugge, toegangspoort tot de Noordzee**
Synnøve Midtbø Myking
- HOOFDSTUK 6**
- 100 **Brugge, pelgrimstochten en het christelijke Oosten**
Peter Frankopan
- HOOFDSTUK 7**
- 126 **Een gedeelde geschiedenis? Vlaanderen, Brugge en het Latijnse Keizerrijk van Constantinopel**
Thérèse de Hemptinne

142	<u>HOOFDSTUK 8</u> De benadering van het goddelijke in laatmiddeleeuws Brugge Andrew Brown
164	<u>HOOFDSTUK 9</u> Kosmopolitisme en wijze vorsten in het middeleeuwse Westen Jo Van Steenberghe
212	<u>HOOFDSTUK 10</u> Was er kapitalisme in middeleeuws Brugge? Jan Dumolyn
234	<u>HOOFDSTUK 11</u> Brugge, luxeboetiek voor laatmiddeleeuwse vorsten, rijke burgers en internationale handelaren Marc Boone
244	<u>HOOFDSTUK 12</u> De rituelen van de Brugse elites, een verbinding tussen verleden, heden en toekomst Élodie Lecuppre-Desjardin
262	<u>HOOFDSTUK 13</u> De Atlantische expansie en haar impact op Brugge, Vlaanderen en Noordwest-Europa Jacques Paviot
282	<u>HOOFDSTUK 14</u> Brugge: het herfsttij? Peter Frankopan
302	Fotocredits
304	Colofon

Inleiding

Peter Frankopan

Dit boek is verschenen naar aanleiding van *Breedbeeld. Verweven werelden van Brugge 900-1550*, de openingstoonstelling van BRUSK van 8 mei tot 6 september 2026. De ambitie reikt echter veel verder dan de muren van dit schitterende nieuwe museum in het stadshart van Brugge. Net als de expo nodigt deze publicatie lezers uit om met een nieuwe blik naar Brugge te kijken: niet als een statische middeleeuwse stad gehuld in de nevelen van een ver verleden, maar als een dynamisch stedelijk centrum dat werd gevormd door mensen, goederen, ideeën en geloofs-overtuigingen. De essays die hier zijn verzameld zijn nauw verbonden met objecten, ruimtes en verhalen die in de expo aan bod komen, maar ze beperken zich niet tot een loutere uitleg bij wat bezoekers zien. Ze willen de blik van de toeschouwer en de lezer naar buiten richten. Brugge doet hier dienst als een lens om de historische krachten die de periode tussen ruwweg 900 en 1550 vormgaven, te verkennen.

Tegelijk heeft dit boek de ambitie om een volwaardige wetenschappelijke publicatie te zijn. Het is geschreven door gezaghebbende historici, archeologen en andere onderzoekers die zijn gespecialiseerd in de middeleeuwse en vroegmoderne wereld; het bundelt de resultaten van nieuw onderzoek en brengt nieuwe perspectieven op een bepalende periode in de Europese en de wereldgeschiedenis. Het wil niet simpelweg hertvertellen wat er in Brugge gebeurde, maar wil het belang van Brugge in een nieuw daglicht zetten: zowel lokaal als regionaal, in het Noordzee- en het Middellandse Zeegebied en langs handelsroutes die zich tot ver buiten Europa uitstrekten. Door Brugge te situeren in elkaar overlappende

Afb. 1

(Linkerpagina)
Portolaankaart, Piero Roselli, 1462 (detail).
Perkament, 530 × 830 mm. Parijs,
Bibliothèque nationale de France

netwerken van handel, devotie, macht en creativiteit, brengen de hier verzamelde essays een nieuw beeld van Brugges rijke verleden. Vanuit een ruimer perspectief bekeken herschrijven ze het verhaal van de verwevenheid van de wereld zoals die lang voor de moderne tijd vorm kreeg,

Tussen het midden van de negende eeuw en het midden van de zestiende eeuw werd Brugge een van de bijzonderste plaatsen op aarde. Het was nooit de grootste stad in Europa, de hoofdstad van een rijk of de thuisstad van een keizerlijk hof. Toch waren maar weinig steden zo verweven met de wijde wereld, of zo bedreven in het opnemen, aanpassen en uitdragen van invloeden die van ver buiten haar onmiddellijke horizonten kwamen. Brugge was – en is nog altijd – een parel van een stad, maar haar betekenis en belang zijn dat ze deel uitmaakte van een aantal netwerken: van zeeën en rivieren, van krediet en goederen, van relikwieën en ideeën, en van verbindingen die het verkeer van goederen én van mensen – met het oog op handel, bedevaarten, diplomatie én uit nieuwsgierigheid – mogelijk maakten.

Brugge was niet louter een stad met verbindingen waar haar welvaart, karakter en uitstraling van afhingen. Haar geschiedenis was en is ook onlosmakelijk verbonden met de bredere werelden waarin ze was ingebed, van de Noordzee en de Britse Eilanden tot de Middellandse Zee, het Nabije Oosten, Afrika en tegen het einde van de vijftiende eeuw ook het Atlantisch gebied en de beide Amerika's.

Afb. 2

21ste-eeuws gezicht op de Halletoren en de Onze-Lieve-Vrouwekerk vanaf de Rozenhoedkaai

Water en handel

De opkomst van de stad was onlosmakelijk verbonden met haar maritieme verbindingen. Vandaag de dag ligt Brugge op enige afstand van de kust, maar in de vroege middeleeuwen was de toegang tot de zee van fundamenteel belang: vanaf de negende eeuw veranderde de Noordzee van een gevaarlijke grens in een doorgangspek vol beweging. Schepen die ooit plundersaars vervoerden, transporteerden steeds vaker kooplieden, missionarissen, pelgrims en gezanten. De Noordzee verbond de kusten van het huidige Engeland, Noord-Frankrijk, de Nederlanden, Duitsland en Scandinavië met elkaar. Zo circuleerden er in de vroege middeleeuwen in Engeland opmerkelijk grote hoeveelheden zilveren munten die in de Nederlanden waren geslagen. Textiel, wijn, tot slaaf gemaakte mensen en grondstoffen werden over en weer over de Noordzee vervoerd. In deze wereld vol uitwisselingen begon Brugge te groeien, eerst als knooppunt in een regionaal netwerk en later, naarmate zijn hinterland en havenstructuur zich ontwikkelden, als een internationale hub.

Het ontstaan van het Zwin na een stormvloed in 1134 was doorslaggevend, want hierdoor had Brugge toegang tot de zee en dus ook tot de kansen die de langeafstandsscheepvaart creëerde, net op een moment dat de handel over de Noordzee en de Middellandse zee intenser werd. Havens als Damme, Sluis en Mude werden toegangspoorten waarlangs goederen, mensen en informatie de stad binnenstroomden. Scandinavische handelaren voerden stokvis, zeehondenhuiden en niervet aan; Engelse handelaren leverden wol; Duitse kooplieden kwamen naar hier uit de Hanzesteden van het Oostzegebied; Italianen brachten specerijen, zijde en ook financiële expertise.

Tegen de dertiende eeuw trok Brugge kooplieden aan uit het Iberisch Schiereiland, het oostelijke Middellandse Zeegebied en Noord-Afrika. In het wereldomvattende geografisch werk *Boek van Rogier*, dat Muhammad al-Idrisi in de jaren 1150 in het Arabisch schreef aan het hof van de Normandische koning Rogier II in Sicilië, wordt Brugge beschreven als onderdeel van een hecht netwerk van locaties die verspreid lagen over Europa, Afrika en Azië, niet als een afgelegen noordelijke buitenpost. Deze beschrijving raakt een essentie: Brugge werd toen al gezien als onderdeel van een onderling verbonden wereld, lang vóór de Europeanen het over globalisering hadden.

Afb. 3

Wereldkaart uit de *Tabula Rogeriana* in een 16de-eeuws manuscript met de complete geografische beschrijving en cartografische weergave van de wereld door Muhammad al-Idrisi uit 1154. De kaarten tonen de toen gekende wereld, van de evenaar tot de Baltische Zee en van de Atlantische Oceaan tot Siberië, 1553. Papier. University of Oxford, Bodleian Libraries, ms. Pococke 375, fol. 3b-4a

Vertoon en verfijning

Lokale, regionale en langeafstandshandel transformeerden de stad niet alleen economisch, maar ook sociaal en cultureel. Brugge was een plaats van ontmoetingen, onderhandelingen en vertoon. Rijkdom werd tentoongespreid door middel van rituelen, gebouwen, kleding en geschenken. Voor de graven van Vlaanderen, de hertogen van Bourgondië en later de Habsburgse heersers was de stad een podium waarop ze hun macht en grootsheid konden etaleren en waar generositeit die in het oog sprong zowel een uiting was van kundig leiderschap als een controlemiddel. Betalingsbewijzen aan muzikanten, schilders, houtsnijders, dienaren en hovelingen, en buitengewone 'giften' waarbij de grens tussen betaling en mecenaat vervaagde, brengen een beeld van een stad waarin geld, macht en cultuur onlosmakelijk met elkaar verbonden waren, en waarin uitwisseling vormgaf aan relaties, identiteiten en de machtsuitoefening zelf, en ook aan markten en instellingen.

Op stedelijk niveau perfectioneerde Brugge de politiek van het uitwisselen van geschenken. Wijn, geld, dieren en luxe-goederen circuleerden tussen stadsbestuurders en vorstelijke vertegenwoordigers, tussen kooplieden en magistraten, tussen wie gunsten ontving en wie ze verleende. Deze praktijken vormden de kern van hoe Brugge werd bestuurd en ze stelden de stad, haar bestuurders en inwoners in staat om hun eigen belangen te verdedigen.

Afb. 4

Portret van Filips de Goede, anoniem, ca. 1460-1480. Olieverf op paneel, 38,7 cm diameter. Amsterdam, Rijksmuseum, schenking van Kunsthandel G. Wildenstein

Afb. 5

Portret van Karel de Stoute, anoniem, ca. 1460-1480. Olieverf op paneel, 38,7 cm diameter. Amsterdam, Rijksmuseum, schenking van Kunsthandel G. Wildenstein

De verdediging van die belangen werd versterkt door institutionele verfijning. 'Brugge' was niet louter een markt, het stond voor een heel systeem. Buitenlandse kooplieden kregen privileges en huizen. Rechtbanken bemand door schepenen die waren onderlegd in handelsrecht, beslechtten disputen snel en met bewonderenswaardige aandacht voor de intrinsieke waarden van elke zaak, veeleer dan voor de status van de partijen. Makelaars en hosteliers orkestreerden transacties, brachten partners samen en zorgden voor een efficiënte overdracht van zowel informatie als goederen. Italiaanse bankiers introduceerden wisselbrieven, kredietmechanismen en overschrijvingen die de risico's van de langeafstandshandel verminderden en die het handelsvolume enorm verhoogden door rekeningen te vereffenen via grootboeken in plaats van met munten.

Het succes van Brugge was van die aard dat de stad een magneet werd voor zowel lokale bewoners als voor mensen uit verder afgelegen gebieden. Op stedenbouwkundig vlak werd er op grote schaal geïnvesteerd in infrastructuur, van burgerlijke gebouwen tot kerken, van huizen tot hospitalen, van wegen tot waterleidings- en rioleringsystemen. De stad groeide snel en telde rond 1300 wellicht 50.000 inwoners, voor die tijd een buitengewone demografische concentratie. Al die monden voeden vergde een zorgvuldige planning en coördinatie: het beheer van land en water, de constante aanvoer van graan en andere basisproducten van buiten de stad, en ook systemen van productie en uitwisseling die een stedelijke bevolking van deze omvang in stand konden houden. Je kunt stellen dat Europa meerdere bakermatten van middeleeuws kapitalisme telde, maar Brugge was daar zeker een van.

F R E T V M

HOOFDSTUK 1

Brugge en de zee. Brugge als centrale plaats en de verbinding met de Noordzeewereld (ca. 800-1000)

Wim De Clercq & Brigitte Meijns

1037. Een imposante vloot meert aan in Brugge. Aan boord bevindt zich de uit Engeland verbannen koningin-moeder Emma met haar trouwe hovelingen. Emma's Vlaamse monnik-biograaf die een paar jaar later deze gebeurtenis optekent in zijn *Encomium Emmae Reginae*, beschrijft het toenmalige Brugge als een plek die “zeer grote roem geniet wegens de grote toeloop van handelaren en de overvloed aan de meest kostbare goederen die stervelingen begeren.”¹ In 1039 krijgt ze het gezelschap van haar zoon Harthacnut, koning van Denemarken, die met tien schepen naar de haven van Brugge is afgevaaren. Drie jaar lang fungeert de stad als een strategisch gelegen uitvalsbasis voor de voorbereiding van haar terugkeer naar Engeland en de installatie van haar zoon op de Engelse troon. In 1040 steken beiden met hun vloot het Kanaal over en verwerven met succes de Engelse kroon. Na een eerdere korte vermelding van Brugge als *portus* omstreeks 945 in een brief van graaf Arnulf I wijzen deze historische bronnen voor het eerst onomwonden op de centrale handels- en politieke rol die Brugge toen bekleedde in de maritieme Noordzeewereld.

Maar ook al in de turbulente negende eeuw was dit deel van Vlaanderen sterk verbonden met de Noordzee en Scandinavië. Missionaris Anscarius reisde volgens de *Vita Anscarii* (vóór 871) continu heen en weer tussen Torhout en de heidense gebieden ten noorden van de Elbe. Keizer Lodewijk de Vrome vertrouwde hem rond 830 de koninklijke abdij (*cella*) van Torhout toe, op nauwelijks een dagreis van Brugge, als steunpunt voor de kerstening van het noorden. Van hieruit vertrokken zendelingen — slaafgemaakte jongens

en krijgsgevangenen die Anscarius in de Scandinavische en Slavische gebieden vrijgekocht had en die in Torhout opgeleid waren — terug naar hun geboortegrond om het christendom te verspreiden. De vele tochten van Anscarius en zijn gezellen wijzen erop dat de Noordzee en de wijdere maritieme wereld vanuit Torhout vlot bereikbaar waren voor hen. Die verbinding moet via Brugge verlopen hebben.

Een maritieme paradox

Paradoxaal genoeg lag Brugge, ondanks haar prominente rol als havenstad door de geschiedenis heen, nooit rechtstreeks aan de zee. Om haar maritieme connectiviteit te waarborgen was de stad voortdurend aangewezen op de wisselende dynamiek van de natuur. De verbinding tussen stad en zee verliep via getijdengeulen die vaak door stormvloed werden gevormd of heropend. Vanaf de kust drongen ze diep landinwaarts door tot aan de zandrug waarop Brugge zich ontwikkelde.

Deze natuurlijke structuren en calamiteiten werden door menselijke veerkracht en vindingrijkheid omgebogen tot economische opportuniteiten. Vanaf circa 1000 gebeurde dit bovendien niet langer louter reactief, maar ook proactief met doelgerichte landschappelijke interventies door de mens. Door het aanpassen van geulen en het graven van kanalen trachtten de inwoners van Brugge de maritieme toegang tot hun stad structureel te verzekeren.

Het sedimentaire karakter van het Noordzeelandschap en het ontbreken van een krachtige binnenlandse afwateringsstroom van een grote rivier maakten dit systeem echter structureel kwetsbaar voor verzanding. Dit natuurlijke proces werd bovendien versterkt door een afnemende kombergingscapaciteit van de geulen, een gevolg van de menselijke interventie in de vorm van het toenemende aantal bedijkingen in het kust- en poldergebied rond het begin van het tweede millennium. Dit trage maar onafwendbare proces vormde een langzame en voortdurende bedreiging voor het functioneren en de leefbaarheid van het Brugse maritieme netwerk. Op middellange termijn was het even ontwrichtend als de plotselinge stormvloed die de geulen oorspronkelijk hadden

Afb. 1

(Linkerpagina)

Detail uit het Tapijt van Bayeux, 1068.

Een schip met weinig diepgang wordt met stokken en ankers vastgezet op het strand of de oever van een geul. Een gelijkaardig schip en manier van aanmeren moet de Engelse koningin Emma hebben gebruikt op haar vlucht naar Brugge in 1037.

1 Campbell 1998, pp. 46-49.

Afb. 4

Angelsaksische *sceatta*'s, gevonden in Koolkerke, aan het geulensysteem dat in de vroege middeleeuwen vanuit het Sincfal naar Brugge leidde, eind 7de-vroege 8ste eeuw. Brugge, Raakvlak

Vanaf 900 ontwikkelden zich bovendien grotere nederzettingen, zoals Michem en Oostkerke, die men als de eerste voorhavens van Brugge zou kunnen beschouwen. De Sincfal stelde Brugge immers opnieuw in staat om te functioneren als een haven, ondanks de ligging op aanzienlijke afstand van de open zee. Deze baai met haar geulen en de nederzettingen die haar flankerden maakten het mogelijk dat de plaats zich ontwikkelde tot een knooppunt waar land- en zeeroutes elkaar kruisten, wat haar groei tot een economisch, politiek en cultureel centrum bevorderde.

Ten opzichte van het hartland van het Frankische Rijk – met centra als Doornik, later Reims en Parijs – lag de kleine *pagus Flandrensis* of Vlaanderengouw excentrisch. Maar de nabijheid van de zee, met haar rijke natuurlijke hulpbronnen, en de economische mogelijkheden van slikken en schorren in de kustvlakte met het oog op de schapenteelt en wolproductie trokken de Frankische elites sterk aan. Vorsten bezaten uitgestrekte domeinen op de hoger gelegen zandgronden in de buurt van Brugge (Snellegem, Aartrijke, Weinebrugge [Sint-Michiels], Sijsele, Maldegem) en mogelijk kwam de Brugse nederzetting op een van deze kroondomeinen tot ontwikkeling. In het nabije Torhout stond een koningsklooster, terwijl invloedrijke abdijen als Sint-Pieters en Sint-Baafs in Gent, Sint-Bertijns in Sint-Omaars, Lobbes, Elnone (Saint-Amand) en zelfs Saint-Denis bij Parijs en Lorsch in het Rijnland landerijen bezaten op de zandgronden en schaapskooien in de kustvlakte; vaak waren die door vorsten aan hen geschonken.

De combinatie van een steeds dichtere bewoning en landbouw, de aanwezigheid van klerikale en wereldlijke elites en vooral de nabijheid van de Sincfal en de bijbehorende maritieme verbinding creëerde gedurende de achtste en negende eeuw de noodzakelijke voorwaarden voor de ontwikkeling van een centrale nederzetting die de naam van *Bruggis* zou dragen. Dit was op zich geen unicum in de Noordzeewereld, waar aan het water gelegen, commercieel en ambachtelijk georiënteerde centra, zogenaamde emporia of wics, een steeds belangrijker rol in de interregionale uitwisseling van handelswaar speelden. Of ook Brugge zo'n emporium was, is voornog onduidelijk; bovendien lag op het nabije Walcheren de belangrijke nederzetting *Walichrum*, die deze rol al vervulde.

Afb. 5

Merovingisch zwaard en gordelgarnituur, gevonden in Brugge, ca. 600-650. IJzer, 57 × 4,9 × 1,1 cm (zwaard) en 12,2 × 4,7 × 0,5 cm (gordelgarnituur). Brugge, Raakvlak

Afb. 6

Munt met opschrift BVR-GES, geslagen onder Karel de Grote, 768-793. De naam van het muntatelier verwijst naar alle waarschijnlijkheid naar Brugge. Als dat klopt, is dit de oudste vermelding van de naam Brugge. Privécollectie

De geboorte van een economische en politieke kern

Een recente vondst in Wijk bij Duurstede (NL) – de locatie van het belangrijke handelscentrum Dorestad – werpt een nieuw licht op de economische rol van Brugge in de vroege Karolingische tijd. Het gaat om een zilveren denier met het opschrift *BVR-GES* en de afbeelding van een bijl; de munt is geslagen tussen 768, het jaar van de troonsbestijging van Karel de Grote, en 793, het jaar van een grote munthervorming. In die periode stonden de letters die de naam van een muntatelier vormden, niet altijd in de juiste volgorde. Als *BVR-GES* inderdaad Brugge aanduidt, zoals numismaten vermoeden, dan is de oudste schriftelijke vermelding van de stad drie kwart eeuw ouder. Tot nu toe dateerde die immers uit de jaren 853-860 (*Bruggis*), in het *Breviarium de thesauro sancti Bavonis*, een inventaris van de kerkschat van de Gentse Sint-Baafsabdij die is overgeleverd in een twaalfde-eeuwse kopie. Later verschijnt de naam Brugge ook op munten die zijn geslagen tijdens het bewind van Karel de Kale (840-† 877) en Karel III de Eenvoudige (898-923). Ze werden onder meer aangetroffen in een muntschat te Assebroek nabij Brugge, met het opschrift *BRVCCIA MO*.

Het vermoedelijke bestaan van een muntatelier in de laatste decennia van de achtste eeuw suggereert dat Brugge toen reeds een centrum van economisch, en mogelijk ook politiek-bestuurlijk of militair belang was, aangezien de Karolingische kroon de plek belangrijk genoeg vond om er munten te laten slaan. Of de nederzetting al versterkt was, blijft onzeker. Pas twee generaties later, rond het midden van de negende eeuw, kunnen we met meer zekerheid van een versterking spreken, toen de kanunniken van Sint-Baafs – op hun vlucht voor de Vikingen die hun abdij in Gent aanvielen – er in 851 onder meer een gouden kruis in veiligheid brachten. Op de huidige Burg in het hart van de stad hebben archeologen resten gevonden van een versterking in de vorm van een brede gracht en aarden wal die ouder zijn dan de tiende-eeuwse fortificatie. Vondsten wijzen in de richting van

de Karolingische periode en ook op maritieme contacten met de Noordzeewereld en het Rijnland. Wanneer de versterking precies werd aangelegd, is onbekend, maar mogelijk gebeurde dit als reactie op de toenemende dreiging van de Vikingen vanaf het einde van de achtste eeuw. Waarschijnlijk leidde de kwetsbare ligging van Brugge – dat vanuit de zee en via de Sincfalbaai en een getijdengeul eenvoudig bereikbaar was – tot de aanleg van een versterking op een plek waar zich al eerder een belangrijke bewoning bevond, getuige de *BVR-GES*-munt. In 800 gaf Karel de Grote de opdracht om een vloot in de Noordzee te bouwen en garnizoenen onder te brengen in havens en riviermondingen, ter bescherming van de kusten van zijn uitgestrekte rijk. Hoe de kustforten er precies uitzagen weten we niet, maar ze deden klaarblijkelijk wel hun werk: volgens de contemporaine Frankische Rijksannalen werden in 820 Vikingen die de kust van de *pagus Flandrensis* probeerden te plunderen, verdreven door “zij die zich in de versterking bevonden”. Daarna melden de bronnen

Afb. 7

Munten met opschrift *BRVCCIA MO* uit de muntschat van Assebroek, ca. 900. Musea Brugge

HOOFDSTUK 8

De benadering van het goddelijke in laatmiddeleeuws Brugge

Andrew Brown

Na een pelgrimstocht van een jaar naar het Heilig Land keerde Anselm Adornes samen met zijn zoon Jan in de lente van 1471 naar Brugge terug. Meteen daarna maakte hij plannen om zijn familiekapel te renoveren. Die was opgericht in 1427 en had met de relikwie van het Ware Kruis en de belofte van aflaten al vele gelovigen aangetrokken. In 1485 was de verbouwing voltooid en was de kapel een evocatie geworden van de Heilig Grafkerk in Jeruzalem. Aan de buitenkant gaf de achthoekige toren met een vergulde bol op de top een exotische toets aan de Brugse skyline. Aan de binnenkant verrees achter het hoogaltaar een stenen reliëf van de Calvarieberg, met nissen waarin zich relikwieën uit het Heilig Land bevonden. Hoewel de Jeruzalemkapel als gebouw bijzonder was, was ze gericht op de gebruikelijke religieuze praktijken die de Kerk aan haar lekgelovigen oplegde voor hun zielenheil: het doen van goede werken en Gods genade afsmeaken door bemiddeling van de clerus en de voorspraak van heiligen. Toch getuigt de kapel ook van de spanningen en schijnbare paradoxen binnen de laatmiddeleeuwse religiositeit. Ze zegt evenveel over Anselms wereldlijke successen als over zijn vroomheid. Haar bestemming als boetekapel en de tastbare vorm die ze aan de heilige mysteriën gaf, lijken ook in te druisen tegen andere stromingen die leken aanmoedigden om zich meer toe te leggen op innerlijke devotie.

Afb. 1

(Linkerpagina)

Laat-Byzantijns kruis, waarschijnlijk door Anselm en Jan Adornes meegebracht uit het Midden-Oosten. Palmhout (*Buxus sempervirens*), zilver en lederen foedraal, kruis 42 × 27,5 cm; foedraal 44,5 cm (91 cm open) × 31 cm. Brugge, Adornesdomein

Afb. 2

Anselm Adornes en zijn echtgenote Margareta van der Banck met hun patroonheiligen. Genealogisch glasraam in een reeks van zes, anoniem, ca. 1560. Gebrandschilderd glas-in-loodraam, ca. 360 × 124 cm. Brugge, Adornesdomein, Jeruzalemkapel

Het Brugge van Anselm Adornes

Deze ogenschijnlijke contradicties werden uitvergroot in Anselms Brugge, een stad waar volgens een andere buitenlander de “godin van weelde veel macht had”.¹ Anselm beschreef Brugge als een “universiteit van handel”, waar “handelaren uit de hele wereld samenkwamen”. Brugge was een hub in een Europees handelsnetwerk, wat de uit Genua afkomstige familie Adornes ertoe had aangezet om zich in deze stad te vestigen. Met zijn door de handel in aluin vergaarde en in vastgoed geïnvesteerde rijkdom had Anselm een plaats veroverd bij de Brugse elite en aan het Bourgondische hof. In 1467, tijdens een missie naar Schotland om Schotse handelaren terug naar zijn stad te lokken, bezong hij in een redevoering voor koning James III de verdiensten van Brugge. De koning verleende hem de titel Lord van Cortachy en de koninklijke keten met het eenhoorn-pendentief. Anselm droeg later zijn pelgrimstocht op aan de Schotse koning en decoreerde zijn kapel met koninklijke emblemen. In zijn tijd was Brugge echter niet alleen een centrum van handel, maar ook een kruispunt van culturele en religieuze stromingen. Het stond bekend om zijn boekproductie en devotieschilderijen. In Anselms bibliotheek stonden humanistische werken van Cicero en Petrarca, naast gebedenboeken van de *devotio moderna*. Geestelijke en aardse spanningen waren moeilijk te verzoenen, maar een aantal van de religieuze tegenstromen waren niet noodzakelijk contradictoer. De laatmiddeleeuwse religiositeit bevatte dynamische en emotieve elementen waarvoor ook mensen van ver buiten Anselms sociale kring openstonden.

1 Letts 1926, pp. 201-202.

Het contemplatieve leven

De enorme investeringen in liturgische ceremonies in Brugge wijzen op een vorm van religiositeit die vooral gericht was op het uiterlijke vertoon van devotionele handelingen. In deze stad van 'luxe' beantwoordde het gedrag van sommige geestelijken evenmin altijd aan spirituele idealen. Rivaliteit onder de geestelijken maakte de kanunniken van Sint-Donatiaan tot angstvallige bewakers van hun privileges. Goede werken stonden ten dienste van sociale ambities: de aanwezigheid van hovelingen, edellieden en handelaren maakte van Brugge een uiterst competitieve omgeving. Anselms Jeruzalemkapel etaleerde zijn banden met vorsten en de hogere adel; de bovenkapel is waarschijnlijk gebouwd naar het model van die van Lodewijk van Gruuthuse, die peter was van een van Anselms kinderen. De broederschappen van het Heilig Bloed en Onze-Lieve-Vrouw van Hulsterloo waren exclusieve sociale verenigingen. Stichtelijke schilderijen van de door Jan van Eyck geïnspireerde *ars nova* ('nieuwe kunst'), met hun naturalistische weergave van schenkers, kwamen tegemoet aan de behoefte om een hoge status ook te etaleren (dat was zeker het geval wanneer er ook landhuizen of wapenschilden werden afgebeeld, zoals in de diptieken die Willem Moreel en Maarten van Nieuwenhove – burgers met grote maatschappelijke ambities – in de jaren 1480 bij Hans Memling bestelden). De religieuze broederschappen van Brugges bloeiende middenklasse bevorderden binnen de artisanale wereld conformiteit aan de gildevoorschriften. Religie stond ten dienste van politiek. De Heilig Bloedprocessie consacreeerde de gildehiërarchieën als onderdeel van de stadsmagistratuur, maar vanaf 1465 eisten de Bourgondische heersers dat de processie in dienst van hun persoonlijke doeleinden stond. De secretaris van aarts-hertog Maximiliaan richtte in 1493 in de Sint-Salvatorskerk een broederschap op ter ere van Onze-Lieve-Vrouw van Smarten, deels als een regionale cultus die de loyaliteit aan de dynastie van de Habsburgers moest bevorderen.

De hoofdstroom van de laatmiddeleeuwse religie werd sterk beïnvloed door een onderstroom van wereldse interesse, maar er waren in de vroomheid ook stromingen die andere richtingen uitgingen. Op het einde van de veertiende eeuw ontstond een lekenbeweging die de nadruk legde op de innerlijke devotie, onder invloed van diverse bronnen: een theoloog als Jean Gerson (in 1393 benoemd tot deken van het Sint-Donaaskapittel); hervormingsgezinde bedelorden (tussen 1460 en 1488 werden in Brugge vier observantenkloosters gesticht); een hernieuwde belangstelling voor de strenge kartuizers (Anselms vader, Pieter II, trad als lekenbroeder toe tot het kartuizerklooster Genadedal, niet ver buiten de stad). De kartuizers richtten zich op de invloedrijke beweging van de *devotio moderna*, die ontstond in de noordelijke delen van de Nederlanden. Ze propageerde de devotie voor het leven en de passie van Christus en de mogelijkheid om in de wereld een meer contemplatief leven te leiden. In Brugge ontstonden ateliers die gebedenboeken voor de privédevotie van leken produceerden, waarnaar de vraag toenam.

De verkenning van de innerlijke spiritualiteit lijkt in te druisen tegen uiterlijke boetepraktijken, maar in veel opzichten waren deze vormen van devotie complementair. Gebedenboeken ondersteunden de bemiddeling van geestelijken en bevatten kalenders van de feestdagen; in de in Brugge geproduceerde gebedenboeken zijn die van Sint-Donatiaan en van het Heilig Kruis in rode letters gedrukt. In 1457 schreef de rederijker Anthonis de Roovere een door de mysticus Jan van Ruusbroec geïnspireerd gedicht ter ere van het Heilig Sacrament. Het werd gedrukt in een gebedenboek en werd ook uitgehangen in de Sint-Salvatorskerk. Omgekeerd benadrukte de leer van de Kerk dat echte boetedoening niet louter uit uiterlijke daden bestond, maar ook gebaseerd moest zijn op innerlijke boetvaardigheid en gewetensonderzoek. Toonaangevende auteurs binnen de moderne devotie beschreven geestelijke oefeningen waarin het beoefenen van de drie stadia van boete centraal stond: berouw, biecht, penitentie. De efficiëntie van algemene processies hing af van hun innerlijke devotie: in 1491 verordenden de schepenen dat iedereen die deelnam aan een Heilig Bloedprocessie vooraf te biecht moest gaan, "zodat hun gebeden beter zouden worden gehoord door de almachtige God".⁴

Zichtbare daden van boetedoening hadden een emotionele kracht. Theologen verklaarden dat lichaam en ziel onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en elkaar beïnvloeden. Het 'gevoelige' gedeelte van de ziel opereert via de lichaamsorganen. De zintuigen zijn de poorten van de ziel en de hartstochten bewegen het lichaam en beïnvloeden de ziel. Vooral het gezichtsvermogen beïnvloedt de geest. Het zien van heiligenrelikwieën of van het lichaam van Christus (in de vorm van de geconsacreerde hostie in de kerk of tijdens de Corpus Christi-processies) kon "mensen aansporen tot devotie".⁵ Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat een man in januari 1494 uit Vlaanderen werd verbannen omdat hij zijn ogen met notendoppen had bedekt op het moment dat het sacrament in een algemene processie passeerde.

Ook geluid beïnvloedde de ziel in sterke mate. De 'stem', het geluid dat mensen produceren, bewoog ziel en lichaam via emoties of 'affecten'. Het luiden van klokken bij de viering van feestdagen had devotionele bedoelingen. Zo verzocht burgemeester Jan Camphin in 1395 aan de Sint-Donaaskerk om op de vooravond van Maria Boodschap de grote klok drie keer te luiden, met tussen elk geluid voldoende tijd om een weesgegroot en een paternoster te bidden; op die manier "wilde hij de gelovigen aansporen om Christus' lijden te herdenken". Op de dag zelf moest tijdens de eucharistieviering, op het moment van de consecratie, de grote klok vijf keer luiden, ter herdenking van Christus' vijf wonden.⁶

Ook het gesproken woord bezat een grote kracht. In januari 1499 beweerde een aantal inwoners in het nabijgelegen Oostende dat ze uit angst een gevangenis hadden bestormd om bepaalde gevangenen te bevrijden, "meteen" nadat ze naar een sermoen van een Brugse monnik hadden geluisterd. Hij had gepreekt dat de baljuw deze mannen uit een heiligdom had gehaald en dat God hen hiervoor allemaal zou bestraffen. Ook gezang had een emotionele

Afb. 6

Dubbele pagina uit de *Excellente cronicke van Vlaenderen*,
 Anthonis de Roovere, ca. 1485-1515. Brugge, Openbare
 Bibliotheek, ms. 437, fol. 252v-253r

- 4 Stadsarchief, Brugge [SAB], 120 Halle-geboden, i (1490-99), fols. 63v-64v.
- 5 Over verrijnd uitgewerkte sacramentshuizen: Van Bruaene 2016, pp. 36-58.
- 6 BAB, A49, fols. 16r-17r.

Afb. 7

Portret van kanunnik Joris van der Paele. Detail uit *Madonna met kanunnik Joris van der Paele*, Jan van Eyck, 1436 (afb. 12). Olieverf op eikenhout, 148 × 184 cm (met originele lijst). Musea Brugge, Groeningemuseum

werking. In het vijftiende-eeuwse Brugge nam het aantal polyfone composities exponentieel toe door schenkingen ter gelegenheid van feestdagen. Het zingen van het *Salve Maria* ter ere van de Maagd Maria was populair, zowel in private als publieke contexten. Het is terug te vinden in het Gruuthusehandschrift (ca. 1400) en werd tijdens de meikermis gezongen op concerten na de completen. Vanaf 1480 betaalde het stadsbestuur mee voor deze concerten, omdat ze elke “goede, vrome persoon” ten goede kwamen.⁷ Net zo hadden dissonante of profane geluiden de kracht om aan te zetten tot oneerbiedigheid en wanorde. Op 26 december 1483 eiste burgemeester Willem Moreel dat de kanunniken van Sint-Donatiaan hun uitgelaten feest van de ezelsbisschop (vlak na Driekoningen) zouden afschaffen omdat het “groot schandaal” verwekte en het volk aanzette tot “nukvig” gedrag.⁸

Zowel uiterlijke als innerlijke vormen van devotie waren zintuiglijke en lichamelijke ervaringen. De betrokkenheid van de zintuigen wordt geïllustreerd in schilderijen waarop schenkers of goddelijke figuren in gebed zijn afgebeeld, met een rozenkrans of pomander met geurige kruiden in hun handen. Het lezen van en mediteren over stichtelijke teksten vereiste de juiste bewegingen van lichaam en geest, net als algemene processies – aankondigingen daarvan benadrukten dat lachen of handgeklap niet werd getoleerd. Bij herdenkingen van de Passie mochten tranen vloeien, maar met mate. Op het marktplein van Mechelen werd in 1494 een toneelstuk opgevoerd over de Zeven Smarten van Maria – na de oprichting van de gelijknamige broederschap in Brugge – dat het empathische publiek tot tranen toe bewoog. Hetzelfde gevoel van medelijden overviel Anselm Adornes toen hij de plaats van Christus’ kruisiging bereikte op de Calvarieberg: “Wie [...] kan deze plaats aanschouwen zonder smart en tranen, zonder dat zijn hart ineenkrimpt en zonder een medelijdende ziel?”⁹ Zijn fysieke pelgrimstocht werd een geestelijke oefening toen hij de Via Dolorosa volgde langs de plaatsen waar Christus had haltgehouden op zijn weg naar Golgotha. De kruisweg was een veelvoorkomend onderwerp van devotie in gebedenboeken en op schilderijen. Een anonieme schilder uit Utrecht (ca. 1470) lijkt ze te verbinden met de taferelen die werden opgevoerd tijdens de Brugse Heilig Bloedprocessie, maar dan tegen een achtergrond van een denkbeeldig Jeruzalem. Andere schilderijen ensceneren heilige taferelen in herkenbare stedelijke landschappen, waaronder Brugge, waarmee ze de blijvende relevantie van de gewijde geschiedenis benadrukten; op weer andere lijken schenkers een geestelijk pad in te slaan, weg van de aardse stad. Nog andere schilderijen zetten aan tot meditatie over de complexiteit van fysieke en mentale ruimtes op het moment dat de godvruchtige met het goddelijke wordt geconfronteerd. Jan van Eyck schilderde kanunnik Joris Van der Paele (ca. 1434) voor de Maagd Maria en Sint-Donatiaan, maar hij ziet ze

7 SAB, 216, 1479/80, fol. 174r.

8 BAB, A56, fols. 21v-2r.

9 Heers en De Groer 1978, pp. 264-266.

Afb. 13

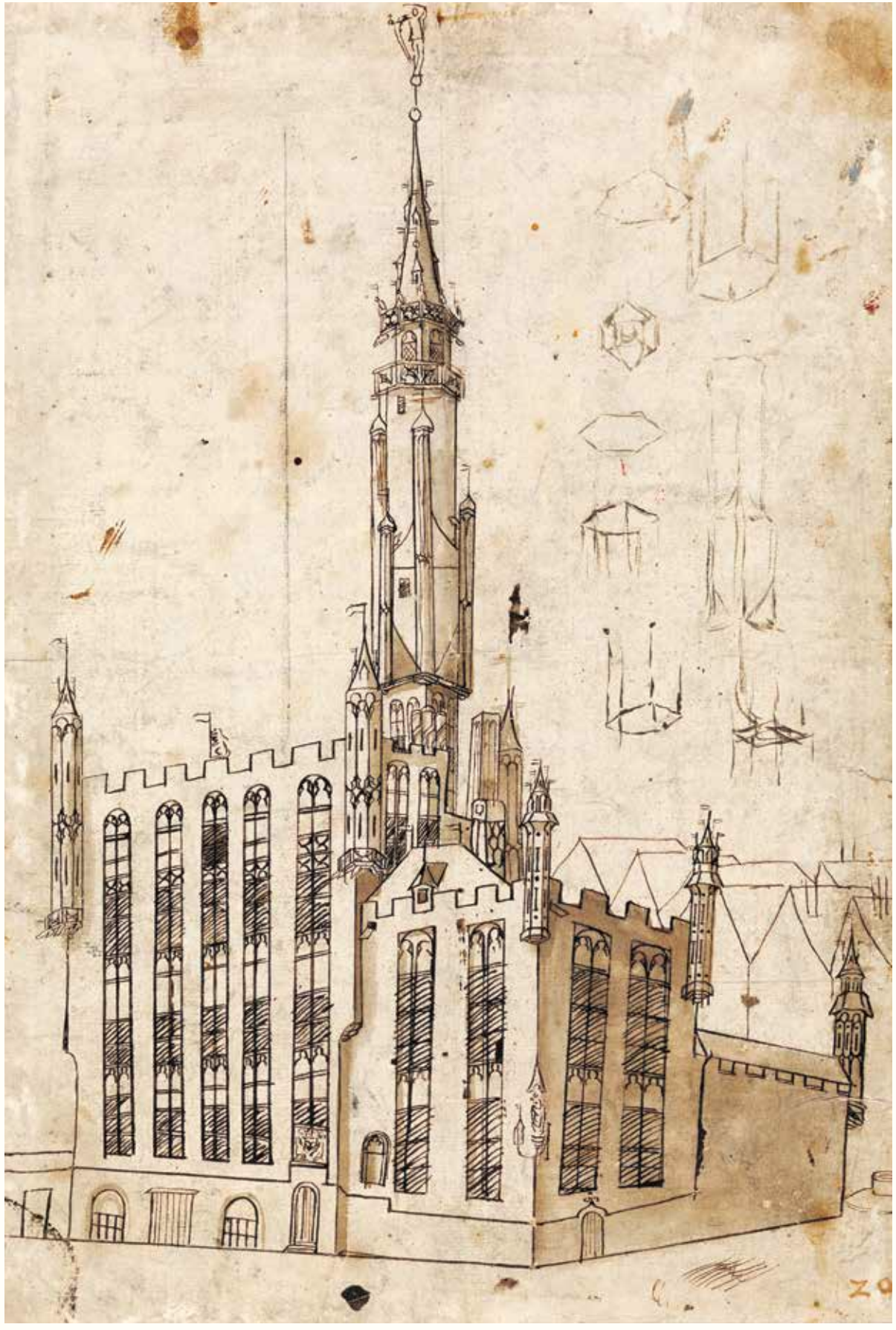
Triptiek van de heilige Christophorus (Moreel-triptiek),
Hans Memling, 1484. Olieverf op eikenhout, 142 × 348 cm
(geheel, open). Musea Brugge, Groeningemuseum

Afb. 14

(Volgende pagina's)
Details van het miniatuursnijwerk van het
laat-Byzantijns kruis (afb. 1), met taferelen
uit het leven van Jezus en Maria

HOOFDSTUK 10

Was er kapitalisme in middeleeuws Brugge?

Jan Dumolyn

Tijdens de twaalfde en dertiende eeuw wordt Brugge steeds meer een plaats waar handelaren uit verre streken naartoe komen. Na de opening van het Zwin in 1134 zijn Keulse kooplieden er al in de jaren 1160 aanwezig. De in- en de uitvoer van voedsel, dranken, ertsen, dieren, gebruiksvoorwerpen en wapens worden belast in het voorhaventje *Litterswerve*, het latere Damme. Brugse kooplieden verhandelen ook wol en laken met Engeland, al spelen steden als Atrecht, Sint-Omaars, Gent en Ieper daarin aanvankelijk een grotere rol. Brugge handelt ook over land en is via de Vlaamse jaarmarkten in Rijsel, Ieper, Torhout en Mesen verbonden met hun tegenhangers in de Champagnestreek. Daar komen Italianen de kostbare Vlaamse wollen lakens opkopen. Brugse kooplieden vormen met andere steden de Vlaamse Hanze van Londen en de Hanze van de Zeventien Steden voor de handel in de Champagnestreek.

Een uitzonderlijke handelsstad

Die koopliedengilden verliezen rond 1300 hun rol. Het echte succes van Brugge komt er door de zogenaamde 'passieve handel'. Brugse handelaren gaan nu veel minder zelf op stap, maar de stad zorgt samen met de vorst voor infrastructuur en een gunstig klimaat voor buitenlandse kooplieden. Vanaf de dertiende eeuw komen Duitse, Engelse, Franse en Iberische handelaren met honderden tegelijk naar de stad; sommigen blijven er ook voor langere periodes. In het Zwin-estuarium ontstaat een netwerk van voorhavens: naast Damme ook Hoeke, Monnikerede, Mude (Sint-Anna ter Muiden) en

Sluis. Het havengebied en de stad vormen een veilige zone en de grafelijke schepenbanken handhaven efficiënt het handelsrecht. Brugge beschikt ook over twee verkoops- hallen, een kraan en andere commerciële voorzieningen.

De Vlaamse economie is open en wordt gekenmerkt door een verregaande arbeidsdeling en specialisatie in landbouw en ambachten. De productie richt zich op export, maar ook de dienstensector is belangrijk. Voedsel wordt geïmporteerd om de grote stedelijke bevolking te voeden: in het graafschap leeft in 1300 30% in de steden, tegenover gemiddeld 10% elders in Europa. Brugge telt dan wellicht ongeveer 50.000 inwoners. Tussen de elfde en dertiende eeuw groeit de ambachtelijke productie in de Zuidelijke Nederlanden sterk, vooral van wollen lakens voor de export. Gent en Ieper zijn de grootste productiecentra en Brugge wordt de voornaamste uitvoerhaven van laken uit Vlaanderen, Brabant, Henegouwen en Noord-Frankrijk.

In de Zwinstad is er naast de lakennijverheid ook een bloeiende productie van kleding, duurzame gebruiksgoederen en luxeproducten. De handelsbalans blijft in evenwicht doordat Brugge ook grondstoffen, hout, ertsen, voedsel, vis, specerijen, pelzen en luxeartikelen importeert, onder meer via de Genuezen en Venetianen. Rond 1300 verliezen de jaarmarkten van de Champagne door de groeiende militaire onveiligheid hun belang, wat de positie van Brugge als ontmoetingspunt van de mediterrane en Noordzeehandel versterkt.

Brugge groeit in de late middeleeuwen uit tot een uitzonderlijke handelsstad, vergelijkbaar met Venetië, Genua, Firenze, Barcelona, Keulen en Londen. De 'naties' van buitenlandse kooplieden – dat zijn verenigingen van onder meer Castilianen, Genuezen, Schotten en Portugezen in Brugge die hun belangen verdedigen – krijgen nu voorrechten van de graaf. Ze hebben vaak een natiehuis als hoofdkwartier en hanteren bij onderlinge geschillen soms eigen rechtspraak.

Vanaf het einde van de vijftiende eeuw verliest Brugge zijn positie aan Antwerpen. De oorzaken zijn economisch, politiek en ecologisch: de opkomst van de Atlantische handel, de concurrentie met de jaarmarkten van Genève, Antwerpen en Bergen op Zoom, de import van Engels laken in de Scheldestad (wat in Brugge verboden was), de opstand van de Bruggelingen tegen Maximiliaan van Oostenrijk en de steeds moeilijkere toegang tot de Brugse haven.

Afb. 1

(Linkerpagina)

Oudste tekening van het 'Oosterlingenhuis', het natiehuis van de Duitse Hanze, anoniem, 1550. Pen in bruin, bruin gewassen op papier, 287 × 197 mm. Musea Brugge

Afb. 2

Kaart van de Zwinstreek (fragment), Jan de Hervy, 1501. De kaart toont het unieke Brugse voorhavensysteem langs het Zwin dat Brugge maritiem verbond met verafgelegen handelsnetwerken. Olieverf op doek, 43,5 × 108,5 cm. Musea Brugge

Antwerpen zal in de zestiende eeuw groter worden dan Brugge was en zal als haven een nog centralere rol spelen. Maar dat gebeurt in de context van een nieuw tijdperk: de groei van een wereldsysteem van kapitalistische handel en kolonialisme. De bloei van Brugge behoort dan tot een vorige fase: de stad blijft een ‘middeleeuwse metropool’ en verliest haar status als grootstad, definitief.

Een commerciële revolutie

De historische rol van Brugge mag allerminst worden onderschat en moet misschien zelfs meer worden beklemtoond. In 2005 publiceerde de Amerikaanse historicus James M. Murray het boek *Brugge, wieg van het kapitalisme*. Hij was geïnspireerd door het oudere werk van Raymond

de Roover, een Belgisch-Amerikaanse zakenman en pionier van de middeleeuwse financiële geschiedenis. Die stelde dat tussen ca. 1160 en 1330 in Europa een ‘middeleeuwse commerciële revolutie’ plaatsvond.

Vanaf de elfde eeuw leeft de handel in de Middellandse Zee op. Ook westerlingen spelen er opnieuw een rol in na eeuwen van dominantie door Byzantijnen en moslims. In steden als Venetië, Amalfi, Pisa en Genua ontstaan handelsvennootschappen, en familieleden investeren samen in een *compagnia* voor een handelsreis die ze ondernemen. Vanaf de twaalfde eeuw verblijft een groeiend aantal kooplieden in de thuisstad. Zij investeren als ‘slapende partners’ in een *commenda* en delen mee in de risico’s. In de tweede helft van de veertiende eeuw ontstaan echte handelsfirma’s met filialen in meerdere steden. Er komen ook maritieme verzekeringen en andere vormen van samenwerking tot stand.

Afb. 3

Koorkap van David van Bourgondië, proost van Sint-Donatiaan in Brugge, bisschop van Utrecht. Venetiaans velours, zijde, goudborduurwerk, 133 × 102 cm. Luik, Trésor de la Cathédrale

Afb. 8

Kelk, Syrië, eerste helft 14de eeuw.
Geëmailleerd glas, 27,4 cm hoog,
24 cm diameter. Luik,
Musée Grand Curtius

Afb. 9

Parfumverstuiver (Qumqum), mogelijk
uit Syrië, 11de tot midden 13de eeuw. Glas,
4,8 cm hoog, 4,7 cm diameter. New York,
The Metropolitan Museum of Art

Afb. 16

Spaans-Moorse schotel (bovenzijde) met blauwe beschildering en
goudluster met een lelie, het wapenschild van Frankrijk.
Productieplaats Manises (Valencia), ca. 1450. Goudluster
majolica, 46,3 cm diameter. Musea Brugge

Afb. 17

Spaans-Moorse schotel (onderzijde) met
een leeuw met decoratieve staart, ca. 1450

REVERENDISSIMO AMPLISSIMO
SENATI POPULIQUE LIBERTATIS
MAGISTRU GERARDU DE WITTE
ARTIS SCULPTORIS DELINXIT

FOTOCREDITS

- Alamy (p. 41 afb. 11, pp. 69, 92-93, 166, 168, 172, 244, 249, 251, 284-285)
- Antwerpen, The Phoebus Foundation (p. 264)
- Antwerpen, Collectie Stad Antwerpen – MAS, foto Bart Huysmans en Michel Wuyts (p. 266)
- Amsterdam, Rijksmuseum (pp. 19, 252, 268-269, 293, 294) / Aankoop met steun van de Vereniging Rembrandt, mede dankzij het Prins Bernhard Cultuurfonds, de Mondriaan Stichting, het VSBfonds, de BankGiro Loterij en het Rijksmuseum Fonds (p. 189)
- Ateljé D – Jan D'Hondt (p. 17)
- Barcelona, Biblioteca de Catalunya (pp. 256-247)
- Barcelona, Museu del Disseny de Barcelona (p. 272)
- Bayeux, Mairie de Bayeux – Les Musées de Bayeux (p. 57)
- Bergues, Bibliothèque patrimoniale – IRHT-CNRS-BM (pp. 50-51)
- Berlijn, Staatliche Museen zu Berlin, Gemäldegalerie, foto Dietmar Gunne (pp. 152, 156-157) / Skulpturensammlung und Museum für Byzantinische Kunst (Bodemuseum), foto Antje Voigt (pp. 208-209)
- Bologna, Alma Mater Studiorum – Università di Bologna, Museo della Specola – Sistema Museale di Ateneo (p. 170)
- Brugge, Adornesdomein – Studio de Formanoir (pp. 23, 142, 143, 144-145, 162-163, 248)
- Brugge, Openbare Bibliotheek (pp. 86-87, 107, 149, 169, 171, 234, 238) / & Vlaamse Gemeenschap (p. 131)
- Brugge, Stadsarchief, verz. Guillaume Michiels (p. 217)
- Brugge, Musea Brugge, artinlanders.be, foto Dominique Provost (pp. 20-21, 27, 28, 110, 122-125, 150, 178-179, 204-205, 212, 228-229, 254, 300-301) / foto Cedric Verhelst (pp. 25, 32-33, p. 39 afb. 7, p. 236, 282, 296-297) / foto Katrien Van Acker voor KIK-IRPA (pp. 154-155) / foto Hugo Maertens (pp. 160-161, 214, 243, 286-287)
- Musea Brugge, foto Stad Brugge – cel Fotografie (pp. 222, 223, 230-231, 242, 262)
- Brugge, Raakvlak (pp. 36, 37, 38, 68, 152, 216, 219) / foto Marijn Stolk (p. 218)
- Brussel, Agentschap Onroerend Erfgoed, foto Oswald Pauwels (p. 42)
- Brussel, KBR – Koninklijke Bibliotheek van België (pp. 109, 256-257)
- Brussel, KIK-IRPA, foto Jean-Luc Elias (pp. 58, 65, 224) / foto Katrien Van Acker (pp. 100, 116-117, 288)
- Brussel, KMSKB, foto J. Geleyns – Art Photography (pp. 290-291)
- Brussel, Koning Boudewijnstichting & Brugge, Openbare Bibliotheek (p. 120)
- Brussel, War Heritage Institute (pp. 44, 45, 140, 141, 200, 201, 258, 260, 261)
- Chicago, The Art Institute of Chicago | Art Resource, NY | Scala, Florence (p. 237)
- Damme, Uilenspiegel-museum (p. 121)
- Den Haag, KB – nationale bibliotheek (p. 137)
- Engelberg, Stiftsbibliothek (p. 48)
- Marco Feenstra & Gijs Henzen (p. 39 afb. 6)
- Firenze, Gabinetto Fotografico delle Gallerie degli Uffizi (p. 22)
- Fulda, Hochschul-, Landes- und Stadtbibliothek (p. 56)
- Bibliothèque de Genève (p. 176)
- Gent, Universiteitsbibliotheek (pp. 78-82)
- Gent, STAM – Stadsmuseum Gent (p. 71)
- Kopenhagen, The David Collection, foto Pernille Klemp (pp. 136, 177, 180-181, 190-193, 196-197, 202-203, 210)
- Kopenhagen, SMK Open p. 84)
- Leiden, Rijksmuseum Boerhaave (p. 271)
- Leiden, Rijksmuseum van Oudheden (pp. 66, 73, 74-75, 76-77)
- KU Leuven Bibliotheken, Maurits Sabbebibliotheek (p. 120)
- Londen, Greenwich, National Maritime Museum, Caird Collection (pp. 29, 30, 31)
- Londen, The British Library (pp. 59, 104)
- Londen, The National Gallery (p. 184)
- Londen, The Trustees of the British Museum (pp. 272-273, 275)
- Londen, Victoria & Albert Museum (p. 211)
- Luik, Musée Grand Curtius, Département des Armes (p. 49)
- Luik, Musée Grand Curtius, Département d'Art Religieux et d'Art Mosan. Depot Kerkfabriek Saint-Jacques Luik (p. 132)
- Luik, Musée Grand Curtius, Département du Verre (p. 220)
- Luik, Trésor de la Cathédrale, foto KIK-IRPA Brussel (pp. 215, 259)
- Lüneburg, Museum Lüneburg, foto Fotostudio Loeper, Celle (pp. 94-97)
- Lyon, Bibliothèque municipale, foto Frédéric Polledri (p. 127)
- Madrid, Instituto Valencia de Don Juan (pp. 198-199)
- Middelburg, Erfgoed Zeeland (pp. 40, 41)
- Middelburg, Paul Verstraete (p. 238)
- Morlanwelz, Domaine et Musée royal de Mariemont (p. 211)
- Namen, Musée des Arts anciens du Namurois, foto Atelier de l'Imagier Brussel (pp. 23, 126, 133)
- Namen, Musée diocésain, foto Guy Focant, Vedrin (pp. 134-135)
- Nancy, Musée Lorrain – Palais des ducs de Lorraine, foto Michel Bourguet (p. 132)
- New York, The Met Collection (pp. 183, 221, 295)
- Norfolk, The Earl of Leicester and the Trustees of the Holkham Estate (p. 24)
- Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum (pp. 138-139, 270, 278-279)
- Oslo, Museum of Cultural History, University of Oslo, foto Ellen C. Holte (pp. 46, 98-99)
- Oslo, Riksarkivet, foto Åslaug Ommundsen (p. 89)
- Oxford, University of Oxford, Bodleian Libraries (pp. 18, 206-207, 280-281)
- Oxford, University of Oxford, History of Science Museum (p. 265)
- Palermo, Castello della Zisa (p. 167)
- Parijs, Bibliothèque nationale de France (pp. 2-3, 10, 16, 26)
- Parijs, GrandPalaisRmn (musée de Cluny – musée national du Moyen Âge / Michel Urtado (p. 112)

DANKBETUIGING

Parijs, GrandPalaisRmn
(musée du Louvre) /
Mathieu Rabeau (p. 121)

Parijs, GrandPalaisRmn (musée
du Louvre) / Gabriel
De Carvalho (pp. 232-233)

Marc Ryckaert (pp. 128, 146)

Sarasota, John and Marble
Ringling Museum of Art
(p. 188)

Stuttgart, Württembergische
Landesbibliothek (p. 59)

Stuttgart, Landesmuseum
Württemberg, P. Frankenstein /
H. Zwietasch (pp. 60-61, 63, 119)

Tongeren, permanente
collectie Teseum (p. 136)

Trier, Domschatz,
foto Rita Heyen (pp. 54-55)

Turijn, Courtesy of MiC –
Musei Reali, Galleria Sabauda
(pp. 102-103, 114-115)

Utrecht, Museum Catharijne-
convent, foto Ruben de Heer
(pp. 113, 240)

Città del Vaticano, Biblioteca
Apostolica Vaticana (p. 105)

Vaduz, Courtesy of the
Furusiyya Art Foundation
(pp. 164, 194-195)

Geert Van de Velde (p. 239)

Venetië, Biblioteca nazionale
Marciana (p. 177)

Vilvoorde, Depot Onroerend
Erfgoed (p. 104)

Viterbo, Museo della Ceramica
della Tuscia, Fondazione
Carivit (p. 118)

Wenen, KHM-Museumsverband
(p. 187)

Wenen, Österreichische
Nationalbibliothek (p. 48)

Paul Williams (p. 34)

Zutphen, Erfgoedcentrum |
Gemeentelijk Archeologisch
Depot, foto H. Westerink
(p. 221)

We zijn onze medecuratoren – Axel Langer, Jo Van Steenberg en Wim De Clercq – bijzonder dankbaar, net als het tentoonstellings-team van Musea Brugge, in het bijzonder Sibylla Goegebuer, Lieven De Visch, Harry Stroobandt, Elviera Velghe en Anne van Oosterwijk, wier inzicht, toewijding en deskundigheid gedurende het hele traject onmisbaar zijn geweest. Onze hartelijke dank gaat uit naar de mede-auteurs voor hun waardevolle bijdragen, boekontwerper Tim Bisschop voor de prachtige vormgeving, alsook Filip L. Demeyer en Stephanie Van den Bosch voor hun onschatbare hulp bij de realisatie van dit boek. Zonder hun inzet en zorg kon het nooit in zijn huidige vorm tot stand komen.

Peter Frankopan & Jan Dumolyn

COLOFON

Samenstelling & redactie

Jan Dumolyn
Peter Frankopan

Teksten

Marc Boone
Andrew Brown
Wim De Clercq
Thérèse de Hemptinne
Jan Dumolyn
Peter Frankopan
Élodie Lecuppre-Desjardin
Brigitte Meijns
Synnøve Midtbø Myking
Rory Naismith
Jacques Paviot
Elisabeth van Houts
Jo Van Steenberghe
Alexis Wilkin

Coördinatie Musea Brugge & beeldredactie

Filip L. Demeyer
in samenwerking met
Ann Boeyaert
Matthias De Leener
Rodrigo Fraga Reckelbus
Christophe Van Moeffaert

Beeldredactie & lithografie Hannibal Books

Séverine Lacante
Fotorama

Vertaling

Hilde Pauwels

Eindredactie

Patrick De Rynck

Projectcoördinatie

Stephanie Van den Bosch

Vormgeving

Tim Bisschop

Druk & inbinding

Printer Trento, Italië

Uitgever

Gautier Platteau

Team Hannibal Books

Laura Bijmens
Sara Colson
Pieter De Meyere
Natacha Hofman
Séverine Lacante
Sofie Meert
Gautier Platteau
Hedwig Scheltjens
Stephanie Van den Bosch
Hadewych Van den Bossche

HANNIBAL
BOOKS

Tentoonstellingsteam

Directeur

Kristl Strubbe

Curatoren

Wim De Clercq
Jan Dumolyn
Peter Frankopan
Axel Langer
Jo Van Steenberghe

Projectteam Musea Brugge

Lieven De Visch
Sibylla Goegebuer
Harry Stroobandt
Anne van Oosterwijk

B R U
G G E

BRUSK

Frontcover

Portret van Margareta van Eyck,
Jan van Eyck, 1439. Olieverf op
eikenhout, 41,5 × 35 cm (met
originele lijst). Musea Brugge,
Groeningemuseum

*Portret van sultan Süleyman in
profiel*, Titiaan of omgeving,
Venetië, 1530-1540. Olieverf
op doek, 99 × 85 cm. Wenen,
Kunsthistorisches Museum

Met de steun van

Onze hoofdpartner

=
Belfius
PRIVATE

Mediapartners

 De Standaard

ISBN 978 94 9341 661 1

D/2026/11922/13

NUR 680

© Hannibal Books en BRUSK, 2026

www.hannibalbooks.be

www.bruskbrugge.be

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Het museum heeft geprobeerd voor alle teksten, foto's en afbeeldingen de wettelijke voorschriften inzake copyright toe te passen. Wie meent nog rechten te kunnen laten gelden wordt verzocht zich tot de uitgever te richten.

Backcover

Passie van Christus, Hans Memling,
1470-1471. Olieverf op eikenhout,
55 × 90 cm. Turijn, Musei Reali
– Galleria Sabauda

*Ontvangst van een Venetiaanse dele-
gatie door de gouverneur van Damascus*,
anoniem (Venetië), ca. 1511. Olieverf
op doek, 120 × 200 cm. Parijs,
Musée du Louvre, Département
des Peintures

